

Elementi građanskog odgoja u kozmičkom odgoju Marije Montessori

Češković, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:866665>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-30**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education -
Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKI STUDIJ

Klara Češković

ELEMENTI GRAĐANSKOG ODGOJA U KOZMIČKOM ODGOJU
MARIJE MONTESSORI

Diplomski rad

Zagreb, srpanj, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKI STUDIJ

Klara Češković

ELEMENTI GRAĐANSKOG ODGOJA U KOZMIČKOM ODGOJU
MARIJE MONTESSORI

Diplomski rad

Mentor rada
izv. prof. dr. sc. Višnja Rajić

Zagreb, srpanj, 2024.

Sadržaj

Sažetak	
Uvod	1
1. Montessori pedagogija	1
1.1 Montessori pedagogija	1
1.2 Maria Montessori	2
2. Načela Montessori pedagogije	3
2.1 Načelo upijajućeg uma	4
2.2 Načelo pripremljene okoline	4
2.3 Načelo promatranja	5
2.4 Načelo osobnog tempa i trajanja rada	5
2.5 Načelo slobodnog izbora i ponavljanja	6
2.6 Načelo provjere ispravnosti	6
2.7 Načelo discipline	6
2.8 Načelo mirovanja	7
2.9 Načelo tri stupnja spoznavanja	7
2.10 Načelo heterogenosti skupine i inkluzija	7
3. Područja Montessori pedagogije	8
3.1 Vježbe usmjerene poticanju samostalnosti u svakodnevnom životu	8
3.2 Vježbe za razvoj osjetilnosti	8
3.3 Vježbe koje pomažu usvajanju jezika i govora	9
3.4 Vježbe za razvoj matematičkih sposobnosti	9
3.5 Vježbe iz sfere kozmičkog razvoja	10
3.5.1 Integrirani kurikulum	13
4. Građanski odgoj i obrazovanje	13
4.1 Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja	15
4.2 Odgojno-obrazovni ciljevi učenja i poučavanja međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje	16
4.3 Domene kurikulumu Građanskog odgoja i obrazovanja	16
4.3.1 Ljudska prava	16
4.3.2 Demokracija	17
4.3.3 Društvena zajednica	18
5. Održivi razvoj	19
5.1 Ciljevi održivog razvoja	19

5.2 Međupredmetna tema Održivi razvoj	21
5.3 Domene kurikuluma Održivi razvoj.....	21
5.3.1 Povezanost.....	21
5.3.2 Djelovanje	21
5.3.3 Dobrobit.....	22
6. Odgoj za mir	22
6.1 O ratu.....	22
6.2 Borba između roditelja i djeteta	22
6.3 Ostvarenje mira odgojem	23
6.4 Kakav treba biti odgoj koji bi mogao pomoći suvremenom djetetu	24
6.5 Razvoj opće svijesti	25
7. Metodologija istraživanja	25
8. Usporedba kurikuluma građanskog odgoja s kurikulumom kozmičkog odgoja	26
Zaključak	32
Literatura.....	34

Sažetak

Maria Montessori začetnica je Montessori pedagogije. Sadržaji i ishodi učenja kurikuluma u Montessori pedagogiji podijeljeni su na 5 područja. Područje kozmičkog odgoja sadržava elemente održivog razvoja, građanskog odgoja i obrazovanja kao i odgoj za mir, u kojem se naglašava da su sva živa bića povezana i međuovisna jedna o drugima te da svijet funkcionira na principu isprepletenosti svih elemenata. Čak i najmanji atomi bitni su u stvaranju tako velike priče, kao što je život na zemlji, jer bez njih ne bi moglo nastati ništa veće. Montessori pedagogija teži razvoju novih naraštaja primjenom netradicionalnih metoda odgoja. Svako je biće individua i kao takvo ga treba obrazovati i odgojiti, kako bi se osigurao razvoj građanina koji će svojom dobrobiti pridonijeti stvaranju nove i bolje zajednice. Sukladno tome, u ovom radu predstavljena je Montessori pedagogija s detaljnijim prikazom i usporedbom kozmičkog odgoja i međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje, koja je dio osnovnoškolskog obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Uspoređeni su ishodi učenja, odnosno stavovi, znanja i vještine oba kurikuluma te su istaknute njihove međusobne sličnosti i razlike. Rezultatima istraživanja utvrđeno je da se elementi kozmičkog odgoja mogu prepoznati u kurikulumu međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje. Iako se elementi uočavaju na područjima svih domena, domena građanskog odgoja koja najviše odgovara kurikulumu kozmičkog odgoja je Društvena zajednica. S obzirom na dobivene rezultate moguće je utvrditi aktualnost kozmičkog odgoja u suvremenom obrazovnom kontekstu. Međutim, iako je prisutan u kurikulumima, i dalje nije dovoljno zastupljen. Kako bi se ostavrio mir u svijetu koji zastupa Maria Montessori potrebna je implementacija kozmičkog odgoja u sve sfere suvremenog odgoja i obrazovanja.

Ključne riječi: građanski odgoj i obrazovanje, Montessori pedagogija, kozmički odgoj, odgoj za mir, održivi razvoj

Summary

Maria Montessori is the originator of Montessori pedagogy. The contents and learning outcomes of the curriculum in Montessori pedagogy are divided into 5 areas. The field of cosmic education contains elements of sustainable development as well as education for peace, and it emphasizes that all living beings are connected and interdependent on each other and that the world functions on the principle of the intertwining of all elements. Even the smallest atoms are essential in the creation of such a great story, such as life on earth, because without them nothing greater could be created. Montessori pedagogy aims to develop new generations by applying non-traditional methods of education. Every being is an individual and should be educated and brought up as such, in order to ensure the development of a citizen who will contribute to the creation of a new and better community with his well-being. Accordingly, in this thesis Montessori pedagogy is presented with a more detailed description and comparison of cosmic education and the cross-curricular topic Civic education, which is an integral part of primary school education in the Republic of Croatia. Learning outcomes, i.e. attitudes, knowledge and skills of both curricula were compared and their mutual similarities and differences were highlighted. The results of the research determined that the elements of cosmic education can be recognized in the curriculum of the cross-curricular theme Civic education. Although the elements are observed in the areas of all domains, the domain of civic education that corresponds most closely to the curriculum of cosmic education is the Social Community. Considering the obtained results, it is possible to determine the relevance of cosmic education in the modern educational context. However, although it is present in the curricula, it is still not sufficiently represented. In order to achieve peace in the world represented by Maria Montessori, it is necessary to implement cosmic education in all spheres of modern education.

Key words: citizenship education, cosmic education, education for peace, Montessori pedagogy, sustainable development

Uvod

Maria Montessori začetnica je Montessori pedagogije koja ima za cilj djetetu pružiti slobodu pri razvoju i staviti ga u središte odgojnog procesa. Sloboda i samostalnost formiraju se primjenom načela Montessori pedagogije. Učitelji, odgajatelji i roditelji pridržavaju se načela i principa Montessori pedagogije u svrhu otkrivanja individualnih osobina svakog djeteta te potom prilagodbe sadržaja i postupaka sukladno tim osobinama. Maria je djecu ponekad uspoređivala s biljkama govoreći da ona, kao i biljke, trebaju odgovarajuće tlo u kojem će rasti (Kramer, 1976). Montessori učitelji u svojoj nastavi koriste Montessori materijale koji su u potpunosti prilagođeni djeci te njihovim potrebama i unutarnjim željama. Svaki komad materijala dijete uči koristiti na pravilan način uz pomoć učitelja, a potom radi samostalno vlastitim tempom. U takvoj kontroliranoj okolini dijete ima prostora za samostalan razvoj i razvoj svojeg duhovnog bića. Maria Montessori tvrdila je da se sve stvoreno razvija prema Božjem planu i da svaki element ima svoj razlog postojanja i svrhu na ovom svijetu, a međusobnim djelovanjem svih elemenata ostvaruje se život. Tako opisan kozmički odgoj ima svoj začetak u Indiji u kojoj je Maria provela godine djelujući na području odgoja i obrazovanja pritom primjenjujući svoje metode. Cilj kozmičkog odgoja je da dijete spozna smisao na Zemlji i u svemiru te ga tom spoznajom učini boljim mjestom za život. Pozitivna promjena može se dogoditi ako krenemo od djeteta i posvetimo se njegovu razvoju. Dječjim samoostvarenjem na globalnoj razini mogu se spriječiti ratovi, nepravde i potom se ostavlja dovoljno prostora za postignuće mira u svijetu.

U ovom radu analiziran je period života Marie Montessori koji je provela u Indiji, proučena su načela i obilježja njene pedagogije te je detaljno razrađeno područje kozmičkog odgoja. Nadalje, objašnjeni su pojmovi građanskog odgoja i odgoja za mir koji su na kraju rada uspoređeni s elementima kozmičkog odgoja.

1. Montessori pedagogija

1.1 Montessori pedagogija

Montessori pedagogija dobila je ime po njezinoj začetnici Mariji Montessori koja je cijeli život posvetila proučavanju te odgoju i obrazovanju djeteta. Za vrijeme života Marie Montessori, u Europi je jačao pokret reformne pedagogije, koja ima neka zajednička obilježja s Montessori modelom (zastupa se više ručnog rada i aktivnog učenja djece, povećanje slobode za djecu i učitelje te odstupanje od standardne čvrste forme razredno-satnog sustava) (Matijević, 2001). Njena pedagogija temelji se na znanstvenom promatranju spontanog dječjeg

učenja, poticanju djeteta da djeluje samostalno te poštivanju djetetove osobnosti. Drugim riječima, u središtu njene pedagogije nalazi se dijete. Njegov psihički i fizički razvoj prate se s ciljem poticanja kretanja, osjećanja, spoznavanja i mišljenja (Philipps, 1999). U Montessori pedagogiji učitelj nije predavač, već organizator odgojno-obrazovnog procesa. Njegova uloga je usmjeravati učenika i osigurati mu odgovarajuću sredinu i potrebite materijale za njegov samostalni rad. On najprije pokazuje djeci materijale i objašnjava kako se oni koriste, potom djeca preuzimaju „vodstvo“, to jest glavnu ulogu i kreću s radom odabirući materijale prema vlastitom interesu. Vrijeme rada je neograničeno, svako dijete radi vlastitim tempom i može ponoviti određenu aktivnost koliko god puta želi, odnosno dok ne osjeti da ju je usavršilo. Važno je da se u prostoriji nalazi puno materijala koji se razlikuju u složenosti aktivnosti. Treba krenuti od jednostavnijih materijala prema složenijima. Kada dijete ovlada jednostavnijim aktivnostima i samoprocjeni da je spremno krenuti dalje, prelazi na teže aktivnosti. Materijali uvijek stoje nisko na policama ili u ormarima kako bi djeca mogla samostalno doći do njih i vratiti ih na mjesto. Sav namještaj u učionicama i ostalim prostorijama primjeren je uzrastima djeteta (Matijević, 2001). „Montessori-sustav polazi od ideje slobode, odnosno slobodnog odgoja“ (Matijević, 2001, str. 39). U takvoj vrsti odgojno-obrazovnog procesa slobodni su i dijete i učitelj. Osnova za to je pedocentrizam u kojem se polazi od djeteta kako bi se odabrale metode i sadržaji rada. Pri njihovom odabiru važno je uzeti u obzir osnovne psihičke potrebe djece, a to su kretanje, jezik, red i ljubav prema okolini (Matijević, 2001).

1.2 Maria Montessori

Maria Montessori rođena je 31.8.1870. godine u mjestu Chiaravalle u Italiji. Završila je medicinski fakultet i 1894. godine postala prva liječnica u Italiji. Radeći sa slaboumnom djecom u Rimu započinje njeno proučavanje kako pomoći toj djeci. Iz njenih pokušaja da osmisli materijale i metode koji bi im pomogli pri učenju, postepeno se razvija njena karijera poučavanja koja s godinama obuhvaća svjetske razmjere (Philipps, 1999). Od samih početaka svoje karijere Maria je imala konekciju s Indijom. Pred kraj njenog života, u dobi od 69 godina, zbog ratova u Europi Maria Montessori odlazi u Indiju sa svojim sinom Mariom s ciljem da tamo provedu samo tri mjeseca. Međutim, zbog svoje popularnosti i želje da ostane u Indiji boravak se produžio na sedam godina. Od 1907. do njene smrti 1933. godine bila je predsjednica Teozofskog društva i vođa pokreta za samoupravu u Indiji, sa željom oživljavanja tradicionalne indijske kulture i obrazovanjem velikog broja nepismenih i siromašnih ljudi Indije. U tako ogromnoj državi od 300 milijuna ljudi, čak 90% njih bilo je nepismeno. Jedino rješenje tog problema vidjeli su u poučavanju Montessori metodama. Bogati Indijci počeli su

masovno upisivati svoju djecu u Montessori škole. Te škole zapravo su bile kolibe građene od palminog lišća, bile su vrlo oskudne, a nastava je izgledala tako da je Mario sjedio pored svoje majke i prevodio njen govor na engleski jezik. Indijci su Marijina predavanja smatrali prosvjetljujućim i bili su voljni naučiti sve od nje. Prihvaćali su sve što je rekla i bila im je poput kraljice koju su štovali, a ona nikako nije bila spremna na toliku zainteresiranost građana za njena poučavanja. Jezgra teozofije bila je Indijske doktrine o sjedinjenju ljudske duše s božanskom svijesti, reinkarnacije kao postupnog otkrivanja urođene moći u uzastopnim životima i karme, načela samospoznaje koje vodi do oslobođanja istinskog ja i konačne mudrosti. Postojala je povezanost između ovog uvjerenja i Marijinog pogleda na obrazovanje kao procesa u kojem se duh djeteta treba osloboditi. Ona je uvijek zastupala slobodu i radila je onako kako joj se sviđalo te je smatrala da se ti isti osjećaji moraju poticati i kod djece već od najranije dobi. Njezini interesi uvijek su započinjali životnim promatranjem pa ja tako uočila da u Indiji ima jako puno beba prema kojima su roditelji postupali drugačije nego na Zapadu. Ovdje su sve obiteljske generacije živjele zajedno, bebe nisu boravile u krevetićima i kolijevkama, već ih se stalno stimuliralo i stavljalo u središte gdje su mogle vidjeti, čuti i dodirnuti. Promatrajući takav pristup smatrala je da su djeca sa Zapada već od rođenja oštećena. Umjesto vaganja, mjerenja i čišćenja djeteta bi trebalo samo staviti na majčine grudi, a kasnije su one vodile djecu svuda sa sobom kako bi ona došla u dodir s okolinom koja im je potrebna za crpljenje „duhovne hrane“. Daljnjim promatranjem i poučavanjem u Indiji s vremenom je primijetila da sustav obrazovanja nije ograničen ni na jednu zemlju, religiju ili društvo, već naprotiv, da se s pomoću obrazovanja mogu srušiti prepreke koje razdvajaju nacionalne skupine jedne od drugih te da tako ono može poslužiti kao učinkovito sredstvo za mir. Na Montessori kongresu u San Remu govorila je o potrebi priznavanja međuovisnosti čovječanstva, u svrhu obrazovanja djece kako bi na površinu izašle ljudske kvalitete koje su potrebne u svijetu koji se mijenja. Maria Montessori nominirana je za Nobelovu nagradu za mir 1949. godine, a to zvanje ponovno je dobila i 1950. i 1951. godine (Kramer, 1976).

2. Načela Montessori pedagogije

Montessori pedagogija ostvaruje se praćenjem temeljnih načela koja su prema odrednicama AMI (Association Montessori Internationale) jedinstvena svugdje u svijetu. AMI je organizacija koju je utemeljila Maria Montessori sa sjedištem u Amsterdamu. Organizacija je utemeljena kako bi se i dalje čuvala ideje i načela Marije Montessori za cjelovit razvoj ljudskih bića. Philipps (1999) navodi:

AMI ima sljedeće ciljeve: proučavati, primjenjivati i širiti Montessori ideje i načela u odgoju i obrazovanju djece; širiti znanja i razumijevanje o uvjetima potrebnim za cjelovit razvoj ljudskoga bića od začeca do zrelosti u obitelji i u društvu; ovlašćivati centre u kojima se prema uputama same M. Montessori može izučavati njezina odgojna načela i praktični rad; pomagati u stvaranju misaonog i materijalnog okruženja za cjelovit razvoj sposobnosti mladih kako bi čovječanstvo skladno djelovalo u smislu više miroljubive civilizacije; širiti opće priznanje temeljnih prava djeteta kako ih je predvidjela M. Montessori bez obzira na rasu, vjeru, političku ili društvenu okolinu; surađivati s drugim tijelima i organizacijama koji unapređuju odgoj i obrazovanje, ljudska prava i mir (str. 13-14).

2.1 Načelo upijajućeg uma

Upijajući um, kako ga je nazvala Maria Montessori, odnosi se na poseban oblik uma koji posjeduju samo djeca. Njegova aktivnost prepoznaje se u razdoblju od rođenja djeteta do njegove šeste godine. Taj period najbitniji je u cijelom životu osobe. Kada se dijete rodi, ono prvo samo leži u krevetu i naizgled pasivno promatra svijet oko sebe. Međutim, u tim trenucima ono zapravo poput spužve upija sve informacije iz okoline u kojoj se nalazi (jezik, pokrete, kulturu...) To je proces nesvjesnog učenja u kojem razni utisci prodiru u djetetov um i oblikuju ga. Na taj način dijete se samostalno priprema za interaktivni ulazak u okolinu, za prve riječi, usvajanje pokreta, hodanje i ostale aktivnosti (Garmaz, Tomašević, 2018). „Dijete pomalo gradi svoju osobnost koja je prilagođena vremenu i okolini kojoj pripada te korakom po korak izgrađuje svoj um sve dok ne ovlada memorijom i sposobnošću razumijevanja i rasuđivanja“ (Garmaz i Tomašević, 2018, str. 456).

2.2 Načelo pripremljene okoline

Prema načelu pripremljene okoline prostori u kojem borave djeca trebali bi biti prostraniji i s manje namještaja, bez suvišnih materijala, stvari i igračaka. Oni ne trebaju biti prilagođeni odraslima, već djeci i njihovim razvojnim potrebama. Okolina koja je prilagođena djetetu za njega označava slobodu, ali istovremeno ima i ulogu odgojnog sredstva. Kvalitetna okolina utječe na učenje i djetetov pozitivan razvoj i stjecanje iskustva. Prema Mariji Montessori pripremljena okolina treba biti jedna harmonična, jedinstvena cjelina (Seitz, Hallwachs, 1997). Prostor koji bi odgovarao takvom zahtjevu sastoji se od drvenog namještaja koji je prilagođen dječjem uzrastu, materijala koji su na police posloženi od jednostavnijeg prema složenome, tepiha i po mogućnosti dječje kuhinje s pristupom vodi. U takvom ambijentu djeca imaju mogućnost za samostalni rad, a učitelj/odgajatelj je tu samo kako bi pomogao prema potrebi ili se posvetio nekom drugom djetetu u tom trenutku. Nadalje, poseban didaktički pribor napravljen je po strogim pravilima u svrhu djetetovog razvoja. Pri korištenju pribora dijete bi

trebalo koristiti sva osjetila, aktivno raditi i uočavati pogreške (Garmaz, Tomašević, 2018). „Kriteriji prema kojima se odabire Montessori pribor jesu dostupnost, poticanje aktivne djetetove djelatnosti, primjerenost potrebama i sposobnostima djeteta te mogućnost uočavanja pogreške u radu“ (Garmaz i Tomašević, 2018, str. 450). Nakon uporabe pribora dijete ga treba vratiti na isto mjesto i u istom stanju u kojem ga je i uzelo kako bi drugo dijete također imalo priliku steći potrebne vještine njegovom uporabom (Garmaz, Tomašević, 2018).

2.3 Načelo promatranja

Kako bi upoznala dijete i bila u mogućnosti prilagoditi se njegovim potrebama, Maria Montessori zalagala se za prvotno promatranje djeteta i njegovih aktivnosti. Ako poznajemo dijete onda znamo i koliko ono može, kada mu treba pomoći i pogurati ga, kada ga pohvaliti, kada mu zadati još vježbe, a kada mu je potreban neki veći izazov. Prepoznati koju vrstu pomoći dijete treba u trenutku te znati kako i na koji način mu takvu kvalitetnu pomoć i omogućiti ključno je u svakom postupku pomaganja djetetu. Kada promatramo dijete dobro je promatrati ga suptilno, odnosno krajičkom oka kako ono ne bi imalo osjećaj da ga gledamo i kako bi se ponašalo prirodno. Ako dijete uporno ne uspijeva izvršiti neku radnju, potrebno je zapitati se u čemu je problem i obratiti pozornost na što više detalja koji, ako ih promatramo svaki put iznova, mogub dati odgovor na to u čemu je problem i zašto je djetetu teško izvršiti radnju. Kada uspješnim promatranjem shvatimo u čemu je problem, prelazimo na rješavanje tog problema. To se izvodi na način da djetetu pokažemo kako da pravilno savlada dio koji mu zadaje teškoće. Također, potrebno je promatrati i situacije, prostor i okolinu u kojim se dijete u trenutku nalazi. Svako dijete je drugačije in okolina koja na jedno dijete djeluje poticajno, na drugo može imati negativan utjecaj. Kada naučimo promatrati dijete, moći ćemo brzo i s lakoćom otkriti u čemu je problem i otkloniti te poteškoće brzo i efikasno (Lawrence, 2003).

2.4 Načelo osobnog tempa i trajanja rada

U radu s odabranim materijalom, dijete ne treba sputavati po pitanju količine provedenog vremena nad nekom radnjom. Kao što je već navedeno, svako dijete je individualno biće koje ima potrebu zadovoljiti svoju znatiželju i nagon da u nečemu uspije. Jednom kada je materijal odabran, dijete se njime može baviti koliko god dugo i koliko god puta želi. Prema Montessori načelu dijete radi osobnim tempom i bez požurivanja odrasle osobe. Na taj način poštuju se njegova samostalnost i sloboda (Seitz, Hallwachs, 1997).

2.5 Načelo slobodnog izbora i ponavljanja

Načelo slobode naročito je važno u Montessori pedagogiji. Iako su djeca na početku jako mala, treba im što prije ponuditi da istražuju svijet kretanjem, iskušavaju nove stvari i što ranije počnu birati čime će se, na kojem mjestu (na podu, u kuhinji, na krevetu...) i koliko baviti (Schäfer, 2015). Kada dijete samostalno bira čime će se baviti, vođeno je intrinzičnom motivacijom koja ga navodi da si odabere zadatke ili materijale prigodne stupnju njegovog razvoja. Ako naučimo dijete da samostalno bira, ono neće odabrati ni pretežak ni prejednostavan zadatak, već onaj za koji smatra da ga može ostvariti. Ipak, u ovom velikom rasponu samostalnog biranja ipak postoje neke granice. U prostoru može postojati samo jedan primjerak pribora za određenu vježbu. Ako je neki pribor u trenutku zauzet, drugo dijete treba pričekati svoj red i do tada se baviti nečim drugim. Nadalje, dijete može odabrati samo onaj pribor s čijom ga je uporabom učitelj ili odgajatelj prvotno upoznao. Ono ponavlja radnju dok ne zadovolji unutrašnju potrebu. Dugotrajnom i ponavljajućom radnjom pri korištenju određenog predmeta dijete razvija koncentraciju, usmjerenost, strpljenje i volju (Philipps, 1999).

2.6 Načelo provjere ispravnosti

I djeca i odrasli griješe u svakodnevnim situacijama, no potrebno je na postupak pogreške gledati kao na priliku da se nauči nešto novo, a ne kao na neki negativan događaj koji se više ne može ispraviti. Stoga je za sve ljude bitno da nauče priznati vlastitu pogrešku, a to je nešto što se uči od djetinjstva. Djetetu već u ranim danima i na banalnim primjerima treba objasniti kako je pogreška prilika za pomicanje granica vlastitih vještina i znanja. Ako dijete napravi nešto krivo, ne treba ga prekoravati, već mu pokazati kako da tu pogrešku ispravi ili ju ispraviti za njega. Ono će po uzoru kojeg smo mu pružili idući put znati samo popraviti isti tip pogreške i možda više neće trebati našu pomoć. Uz to, djetetu treba ponuditi da samo provjeri ispravnost neke radnje. U Montessori rječniku to se naziva „kontrola pogreške“. Kada se dijete nauči samoprovjeravati, znači da je naučilo zapitati se nakon svake radnje je li to dobro uradilo. Tako ono stječe sve veću kontrolu nad sami sobom (Lawrence, 2003). „Kada djeca nisu u strahu od moguće pogreške, razvit će stav koji im omogućuje da nešto pokušaju učiniti iako im se to čini teškim“ (Lawrence, 2003, str. 31).

2.7 Načelo discipline

Maria Montessori u svojim metodama zagovara davanje slobode djetetu. Međutim, ta sloboda ne odnosi se na neobuzdanost, već na učenje djeteta disciplini, neovisnosti, odgovornosti i poštivanju određenog poretka. Kako bi dijete moglo osjetiti potpunu slobodu,

ono mora imati visoku sposobnost samoregulacije i samokontrole, jer to što mu je dana sloboda ne znači da mu je baš sve dopušteno. Sloboda označava sposobnost djeteta da razabere dobro od lošega i time nastavi činiti dobro sebi i drugima. Treba imati na umu da ako je neko dijete šutljivo i mirno ne znači da je ono i disciplinirano. Disciplina se stječe, a karakter je urođen (Philipps, 1999).

2.8 Načelo mirovanja

Mala djeca imaju sposobnost postizanja duboke i apsolutne koncentracije, odnosno polarizacije pažnje. Svaki put kada dođe do polarizacije pažnje dijete se vidno promijeni, postane mirnije i pametnije (Seitz, Hallwachs, 1997). „Kada su djeca duboko koncentrirana baveći se aktivnostima koja su njihov interes u razredu se spontano pojavi disciplina. Dijete tijekom aktivnosti postaje jedno sa sobom i okruženjem“ (Rajić, 2012, str. 244). Maria Montessori također je s djecom provodila i vježbe tišine, odnosno „lekcije šutnje“. To su grupne vježbe koje dovode do meditativnog poniranja, a za njihovo provođenje potrebno je grupno razumijevanje, uvažavanje i pažnja svih sudionika (Seitz, Hallwachs, 1997).

2.9 Načelo tri stupnja spoznavanja

Kada dijete spoznaje novi predmet, taj proces događa se kroz tri stupnja. Na prvom stupnju učitelj stavlja određeni predmet ispred djeteta te glasno i jasno izgovara njegov naziv. Na taj način imenuje na primjer tri različita predmeta. U tom trenutku povezuje se senzorna percepcija djeteta s nazivom predmeta. Na drugom stupnju učitelj postavlja sva tri predmeta ispred djeteta i traži ga da mu doda jedan od njih. Ako dijete doda traženi predmet znači da je već usvojilo njegov naziv. Na trećem stupnju učitelj pokazuje na određeni predmet i pita dijete kako se naziva taj predmet. Ovaj korak ponavlja se nekoliko puta (Lawrence, 2003).

2.10 Načelo heterogenosti skupine i inkluzija

Heterogenim razredom imenujemo onaj razred kojeg čine djeca različitih sposobnosti učenja, različitog predznanja ili stupnja motivacije. U takvim heterogenim skupinama djeca nižih sposobnosti uče od djece viših kognitivnih sposobnosti koja preuzimaju ulogu nastavnika i time razvijaju svoje komunikacijske vještine. Na taj način, pomažući jedni drugima, djeca u heterogenim skupinama izmjenjuju svoja višestruka gledišta i različita iskustva. Ovakvim simbiotskim pristupom stvaraju se i nova prijateljstva unutar skupine koja također imaju bitnu ulogu za daljnji razvoj pojedinca (Çiğdemoğlu, Yavuz Kapusuz i Kara, 2014). U Montessori školama teži se ostvarenju zajedničkog odgoja, odrastanja, življenja i učenja zdrave djece i djece s teškoćama u razvoju. Tim principom ostvaruje se odnos među djecom koji se temelji na

međusobnom pomaganju, uvažavanju, podupiranju i poticanju, čime se obogaćuje život svakog djeteta. Tako ostvarenim mirom i skladom omogućava se daljnji zajednički rad (Philipps, 1999).

3. Područja Montessori pedagogije

3.1 Vježbe usmjerene poticanju samostalnosti u svakodnevnom životu

Kako bi se dijete pripremilo za samostalan život te brigu za svoju okolinu i druge ljude, u Montessori vrtićima provode se takozvane vježbe za praktičan život. Njihovim provođenjem djeca uče što je to ustrajnost, koncentracija, koordinacija pokreta i samostalnost, a najefikasnije ih je provoditi do djetetove treće godine dok je ono još malo. Za vježbe za praktični život sve stvari koje djeca koriste moraju im biti prilagođene veličinom (npr. mala kanta, zdjele, čajnik). Vježbe se odnose na tri područja: briga za samog sebe (pranje ruku, oblačenje, kupanje...), briga za okolinu (pranje rublja, pranje suđa, brisanje prašine, čišćenje, briga za životinje i biljke...) i vježbe koje su povezane sa životom u zajednici (pozdravljanje gosta, postaviti stol, natočiti piće gostu...) (Seitz, Hallwachs, 1997). Vježbe koje djeca usvajaju izložene su u prostoru prema načelima: od lakšeg k težem, od jednostavnog k složenom, od konkretnog k apstraktnom i od cjelovitog k pojedinačnom. Poštujući taj redoslijed dijete usvaja vježbu po vježbu sukladno svojim sposobnostima. Način na koji dijete izvodi vježbu se ne komentira, već mu se daje dovoljan broj pokušaja dok dijete samostalno ne ovlada nekom vježbom (Philipps, 1999).

3.2 Vježbe za razvoj osjetilnosti

Dijete opaža svijet putem osjetila, a osjetilna iskustva ranog djetinjstva čine temeljne kompetencije za sva druga područja učenja (Schäfer, 2015). Što djeci ponudimo bogatiju i poticajnu okolinu, to će ona razvijati više svojih osjetilnih područja (diferenciranu percepciju). Tako će na primjer jedno dijete crvenu ružu doživjeti mirisom dok će drugo dijete u njoj vidjeti dvadeset različitih nijansi crvene boje. Kako bi dijete u potpunosti doživjelo neku stvar, ono ju mora omirisati, opipati, kušati... odnosno „vidjeti stvar rukama“ (Seitz, Hallwachs, 1997). Boju, oblik, veličinu, težinu i površinu predmeta dijete spoznaje kao njegove osobine koje mu pomažu pri materijalizaciji apstrakcije. Budući da je osjetilni materijal jednostavnog karaktera, radeći s njime dijete „ulazi“ u stanje meditativnog karaktera i ponavlja vježbe ostvarujući mir i koncentriranost (Seitz, Hallwachs, 1997). „Za kreativno, kritičko i aktivno prisvajanje svijeta nužna je osjetilnim poticajima bogato, smisleno i estetički uređeno okruženje. Samo u poticajnom okruženju djeca mogu razvijati svoje potencijale i hrabrost za novim“ (Bašić, 2011, str. 212).

3.3 Vježbe koje pomažu usvajanju jezika i govora

Jezik i govor ostvaruju se jedino u ljudskom rodu te društvo bez mogućnosti komunikacije ne bi moglo funkcionirati. Osjetljivo razdoblje za razvoj jezika traje uglavnom prvih šest godina života, a najintenzivnije je prve tri godine. Već od rođenja dijete promatra pokrete usnica pri govoru odraslih i povezuje glasove koje izgovaraju. Dugotrajnim promatranjem i upijanjem ono progovara kada se osjeća spremno, odnosno kada nakupi dovoljan broj riječi koje je pasivno usvojilo. Kako bi pomogli djetetu da što lakše usvoji govor, potrebno je s njime što više razgovarati, čitati mu i koristiti kompleksnije riječi koje ono još ne razumije, ali mu pomažu da proširi svoj vokabular (Lawrence, 2003). Osim samog razgovora, djecu zanimaju i sricanje, tvorba riječi i njihovo značenje te gramatika, ali ne i konkretno pisanje jezika. Kako bi djeca izvježbala svoje govorne organe i imala priliku isprobati raznovrsnost jezika, nije im potrebna jezična poduka, već dobro pripremljena poticajna okolina (Schäfer, 2015). Koristeći Montessori-materijal i djeca čiji su roditelji nepismeni počinju spontano usvajati čitanje i pisanje. Rječnik i svijest o materinjem jeziku proširuju se preko konkretnog materijala. Najpoznatiji takav materijal su slova na grubom, hrapavom papiru koja dijete opipava vrhovima prstiju i tako doživljava oblik slova. Na taj način (pamćenjem mišića) neka djeca nauče pisati prije nego što saznaju značenje slova (Seitz, Hallwachs, 1997).

3.4 Vježbe za razvoj matematičkih sposobnosti

Radeći vježbe s Montessori materijalom dijete razvija svoja osjetila. Naročito rad s konkretnim stvarima pomaže djetetu da postepeno razvija svoju kogniciju pa tako bavljenje praktičnim vježbama za život indirektno priprema dijete za rad s matematičkim materijalom (Seitz, Hallwachs, 1997). Tijekom vježbi praktičnog života dijete nesvjesno uvježbava sve četiri računske operacije. Na primjer djeca koristeći vagu počinju razumijevati pojam „zbrajanja“. Ono što prvo nauče i što im je najzanimljivije je shvaćanje broja i količine (Philipps, 1999). Kao i u drugim primjerima, u učenju se kreće od konkretnog prema apstraktnom vodeći se načelom zornosti. Korištenjem vježbi za praktičan život, odnosno osjetilnog materijala ponovljenim, jasnim i logičkim slijedom provođenja djeca s vremenom uče misliti određenim redom. To olakšava kasnije shvaćanje matematike. Jedan od materijala koji se može koristiti u nastavi su zlatne kuglice koje mogu biti rasute ili pričvršćene na šipku. Ima ih najviše devet u nizu i omogućuju djetetu da spozna strukturu decimalnog sustava (Seitz, Hallwachs, 1997).

3.5 Vježbe iz sfere kozmičkog razvoja

Kelam i Grejza (2022) navode:

Kozmički odgoj je centralni dio metode Montessori i pedagoške koncepcije čija je začetnica Maria Montessori, a čiji razvoj i nadogradnju dugujemo njezinu sinu, Mariju Montessoriju. Kozmički odgoj nastao je u prvoj polovici 20. stoljeća kao posljedica zabrinutosti Marije Montessori za put kojim čovječanstvo ide (str. 65-66).

Ona je smatrala kako je obrazovanje ključ u borbi protiv uništenja čovječanstva. Istraživanje koje se temeljilo na kozmičkom odgoju počelo je u maloj školi u Indiji. Tamošnju djecu Mario Montessori zainteresirao je za prirodu, promatranje biljaka i životinja. Kako bi promatrali odnose među životinjama, postavio im je terarije u kojima su djeca na određeni period imala neke životinje. Nakon promatranja i zadovoljavanja njihove znatiželje, djeca bi vratila trenutne životinje u prirodu i pronašla nove (Raimondo, 2018).

Naziv kozmički odgoj dolazi od grčke riječi kozmos, što označava red, odnosno cjelinu utvrđenu nekim redom. Govoreći o Montessori kozmičkom odgoju misli se na specifičan način gledanja na svijet u kojem su sva bića međusobno povezana na mnogo načina time tvoreći jedinstvo (Raimondo, 2018). Prema Mariji Montessori, sve što je stvoreno razvija se prema Božjem planu, pa tako svako živo biće i svaki pojedini element imaju svoju zadaću i razlog postojanja. Skladnim djelovanjem svih komponenata oblikuje se svemir koji utječe na sve elemente (Seitz, Hallwachs, 1997). Sunce, zemlja, voda i zrak prema tome slijede kozmičke zakone i djeluju prema svojoj vlastitoj viziji. Stephenson (2015, str. 151) navodi kako je Maria Montessori kozmički odgoj i obrazovanje definirala kao „objedinjeni globalni i univerzalni pogled na sadašnjost, prošlost i budućnost“. Drugim riječima, različita znanja isprepliću se u međuovisnosti svih elemenata Sunčeva sustava. U Montessori učenju kreće se od cjeline, odnosno od nastanka svemira prema unutrašnjosti, točnije do okoline koja je poznata djetetu. Takav pristup drugačiji je od tradicionalnog pristupa u kojem se poučavanje prvo temelji na neposrednom okruženju, tj. djetetovoj obitelji i susjedstvu pa tek onda kreće učenje o gradu, državi, Zemlji i svemiru (Duffy, Duffy, 2014). Stephenson (2015) navodi da je cilj kozmičkog odgoja odgojiti i obrazovati dijete pomažući mu da spozna smisao i međuovisnost svih elemenata na Zemlji i u svemiru. Uz taj cilj nadovezuje se i to da dijete, kada stekne takvu globalnu viziju, pronađe način kako da doprinese ovom svijetu i učini ga boljim mjestom za život. To će uspjeti samo ako je naučeno na pružanje poštovanja i zahvalnosti prema svemu što je dosad za njega stvoreno, poput brojnih otkrića i izuma te tako razvija odgovornost vlastitog djelovanja prema planetu i svim živim bićima. Sve navedeno započinje i stvara se u obiteljskom

domu koji je djetetova prva polazna točka od koje se razvija društvo (Stephenson, 2013). Cilj kozmičkog odgoja svodi se na ispunjenje kozmičkog zadatka. U tom procesu glavnu ulogu imaju sva živa bića, pa tako i biljke i životinje, jer je svaka pojedina jedinka ključni akter nekog procesa. Sve jedinice ispunjavaju zadatak koji je svrha njihovog postojanja. Taj zadatak obavljaju instinktivno u svrhu opće dobrobiti te na taj način svaka od njih pridonosi univerzalnoj harmoniji. I dok su zadaće biljaka i životinja usko vezane uz održavanje prirode, čovjek ima malo drugačiji zadatak. Njegova zadaća je brinuti o fizičkim, mentalnim i duhovnim potrebama ljudi, odnosno prvenstveno djece, koja kada odrastu preuzimaju ulogu o kozmičkom obrazovanju budućih generacija kako bi se harmonija nastavila (Kelam, Grejza, 2022).

Kelam i Grejza (2022):

Kozmički odgoj trebao bi poticati shvaćanje i ispunjavanje kozmičkog zadatka koji se očituje kroz našu odgovornost prema sebi i drugima, okolišu i svim živim bićima. Odgovornost koju svatko od nas ima za dobrobit čovječanstva. Takav način odgoja potiče razvoj empatije i osvještava djecu kako nisu sama u svijetu i kako im je dužnost brinuti se jedni o drugima (str. 69).

Stephenson (2013) iznosi kritiku današnjem odgojno-obrazovnom sustavu koji primarno stavlja naglasak na to koliko će pustih činjenica učenik moći zapamtiti i potom reproducirati, koliko je matematičkih formula zapamtio te koliko dobro čita i piše. Ono što u svemu tome izostaje je ono ključno, a to je pripremanje djeteta za kozmički zadatak, odnosno odgoj djeteta. Uloga svakog djeteta, bez obzira na to na kojem dijelu Zemlje živi, je izgraditi svoju osobnost. Taj proces započinje rođenjem, a ostvaruje se u pripremljenoj okolini usmjerenoj na obrazovanje i razvoj svih ljudskih potencijala od prvih mjeseci djetetova života (Raimondo, 2018). Sve nade za bolje sutra Maria Montessori polagala je u djecu i njihovu ulogu u svijetu. Smatrala je da je najvažnije razvijati im moralne vrijednosti i odgajati ih u svrhu kozmičkog zadatka, jer odrasla osoba može mijenjati okolinu, ali dijete je ono koje izgrađuje odraslog (Kelam, Grejza, 2022).

U društvu 21. stoljeća promjene na razini okoline, klime i mnogih drugih čimbenika događaju se rapidnom brzinom. U toj brzini dolazi do gubljenja organiziranosti i reda, a red je ključna stavka u životu djeteta. Zbog toga su djeca ta koja u cijelom ovom kaosu najviše pate. Zbog prevelike i nekontrolirane dostupnosti informacija gubi se svijest o kritičkom promišljanju, sistematizaciji i odabiru valjanih informacija. Takav obrazac pristupa informacijama djeca usvajaju od odraslih. Iz tog razloga, uloga kozmičkog odgoja danas je veća nego ikada. Dolaskom „novog humanizma“ stavlja se naglasak na bratstvo i jedinstvo svih

naroda, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. Ta potreba za jedinstvom ljudske zajednice kojem se žudi očituje se uslijed brojnih globalnih problema poput pandemije virusa COVID - 19 i klimatskih promjena, stoga možemo govoriti i o aktualnosti kozmičkog odgoja i na egzistencijalnoj razini, povezujući ga s pojmom „odgoja za mir“ i drugima. Ujedinjenjem ljudi i primjenom kozmičkog plana mogu se nadjačati trenutno zastupljeni svjetski individualizam i dominacija, zamjenjujući te pojmove s bratstvom i jedinstvom (Kelam, Grejza, 2022). S ciljem promjene i osvještavanja potrebite primjene kozmičkog odgoja jednu od ključnih uloga imaju takozvane velike kozmičke priče koje se pričaju djeci od predškolskog razdoblja do razdoblja pretpuberteta. Velike kozmičke priče čine zbirku priča koju je Maria Montessori napisala sa svojim sinom Marijem. Priče se odnose na različita stvaranja (svemira, Sunčevog sustava, Zemlje, ljudskih i drugih bića) i bogate su mentalnim slikama što je idealan spoj za postizanje uspješne zainteresiranosti djeteta, stimuliranje njegove mašte i olakšavanje razumijevanja međuovisnosti različitih elemenata kreacije. Učitelji/odgajatelji pričaju priče na početku svake nastavne godine, odnosno prvih nekoliko tjedana nastave, jer on služe kao uvod u istraživanje svijeta i učenje temeljnih znanja o znanosti, umjetnosti, kulturi i životu općenito. Takve priče su interaktivne i najčešće se prikazuju s pomoću lenti vremena koje zorno prikazuju neki određeni vremenski period postojanja čovječanstva. Osim toga, prilikom pričanja velikih kozmičkih priča, učitelji/odgajatelji služe se raznim figuricama, pokusima, predmetima ili grafičkim prikazima koje nakon ispričane priče djeca mogu opipati i pritom postavljati različita pitanja kojih su se sjetila i koja ih dodatno zanimaju. Velike kozmičke priče su: Priča o nastanku univerzuma - Bog bez ruku, Priča o postanku Zemlje i života na Zemlji – Crna traka, Priča o razvoju čovjeka, Priča o nastanku jezika i komunikacije, Priča o nastanku brojeva i Priča o ljudskom tijelu – Velika rijeka (Kelam, Grejza, 2022). „Priča o nastanku univerzuma - Bog bez ruku“ izvodi se u predškolskoj dobi, a sve ostale priče uvode se u Montessori razredu. U Montessori vrtiću zapravo se odvija indirektna priprema djeteta za kasnije razumijevanje svijeta (Philipps, 1999).

Maria Montessori smatrala je da se različite studije ne bi trebale promatrati kao zasebne grane, budući da ljudski um stalno traga za povezivanjem različitih znanja i spajanjem elemenata, te da je bitno razumjeti krajnji cilj neke stvari (Kelam, Grejza, 2022). Područja proučavanja koja pokriva kozmički odgoj su: zemljopis, botanika, zoologija, povijest, umjetnost, etika, antropologija, evolucija, ekologija, astronomija i informatika. Za svako od tih područja razvijen je pribor koji djetetu omogućuje poimanje svijeta. Pribor čine: globusi, temeljni zemljopisni pojmovi, puzzle karte, zastave, karte kontinenata i označenih gradova,

karte domovine, albumi, figure ili puzzle životinja, biljke, povijesne priče i katalozi, nošnje, reprodukcije slikarskih djela, teleskop, računalo... Kada se pribor pokazuje djetetu, valja uzeti u obzir sljedeće upute:

- opažati i brinuti se za razdoblja posebne osjetljivosti
- uključiti pokret kad god je moguće
- unaprijediti govorno izražavanje – rječnik, odabrane slike o kojima se govori, poezija, priče, glazba
- uvesti pisanje, crtanje
- djetetu treba „što“ neke stvari, ne toliko kako ili zašto
- ne davati sve moguće, nego ograničene dobro organizirane informacije
- potrebno mijenjati s vremenom, imati puno stvari u pripremi
- dati sve informacije s pozicije davanja „ključa“.

Ključno je da se koriste stvarni predmeti i pojave te da se djetetu na taj način pokaže Život (Philipps, 1999).

3.5.1 Integrirani kurikulum

Kurikulum Montessori kozmičkog odgoja je integrirani kurikulum u kojemu su disciplinska područja obrazovanja isprepletena s ciljem kvalitetnijeg ostvarivanja ishoda učenja. Kozmički odgoj za dijete od 6 do 12 godina započinje pričom o svemiru. Nakon toga, priča se širi na postanak života, dolazak ljudi i njihove temeljne životne potrebe. Na kraju kurikulum obuhvaća ekološki pogled (hrana, odjeća, utočište, prijevoz i zaštita – materijalne stvari), jedinstvo (religija, umjetnost, kultura – duhovna obilježja), povezanost svih naroda (govor, pismo, čitanje i gramatika), globalni pogled (aritmetika, geometrija, algebra) i međuovisnost svega živoga (biologija, kemija, fizika, geologija, astronomija, geografija) (Montessori national curriculum, 2021).

4. Građanski odgoj i obrazovanje

O građanskom odgoju i obrazovanj Sever i Horvat (2019) navode:

Građanski odgoj i obrazovanje (obrazovanje za demokratsko građanstvo) je višestran i procesno usmjeren pristup koji uključuje različite dimenzije: političku (surađivanje u demokratskom odlučivanju i ostvarivanje političke moći); pravnu (poznavanje i ostvarivanje građanskih prava i odgovornosti); kulturnu (poštivanje svih ljudi neovisno o njihovim nacionalnim, vjerskim, rasnim i drugim određenjima, osnovnih demokratskih vrijednosti, zajedničkih i različitih povijesti i baština te doprinos miroljubivim kulturnim odnosima); socijalnu i ekonomsku (osobito

borba protiv siromaštva i marginalizacije, uzimanje u obzir novih oblika rada i progresa zajednica te uloge gospodarstva u jačanju demokratske zajednice); europsku (svijest o jedinstvenosti i različitosti europskih kultura te učenje (zanimanje) za život u europskom središtu); globalnu (prepoznavanje i unapređivanje uzajamne globalne zavisnosti i solidarnosti) (str. 23-24).

Građanski odgoj i obrazovanje te ljudska prava područja su na kojima djeluje Vijeće Europe s ciljem stvaranja participativnih građana koji će posjedovati vrijednosti, stavove i vještine koje će potom prenositi drugima. Takav „napredni pojam građanstva“ odnosi se na građanina koji sudjeluje u političkom, društvenom i građanskom životu društva. On se također temelji na poštivanju zajedničke skupine vrijednosti koje su temelj demokratskih društava. Kako bi građanin bio kompetitivan za takvo djelovanje, potrebno je da poznaje osnovne demokratske pojmove, posjeduje vještine poput kritičkog mišljenja i komunikacijskih vještina, osjeća pripadnost društvu, poštuje demokratske vrijednosti i različitosti te podupire održivi razvoj (Sever, Horvat, 2019).

Razumijevanje građanskog odgoja može biti minimalističko i maksimalističko. Kada za nekog građanina kažemo da minimalistički razumije pojam građanskog odgoja, time zapravo podrazumijevamo da takav građanin barata samo osnovnim informacijama o ustavu, zakonima i političkom sustavu te da pritom razvija samo neke građanske osobine, i to one najvažnije poput poštivanja zakona, solidarnosti u užoj okolini, sudjelovanja u izborima itd. Za razliku od minimalističke koncepcije kojoj su svojstvene uske definicije građanstva, maksimalističkoj koncepciji svojstvene su široke definicije (Klemenčič, 2006). Drugim riječima, građanin koji maksimalistički razumije pojam građanskog odgoja „intenzivno razvija kritičko i nezavisno mišljenje, problematizira uvjerenja koja prevladavaju i koja su čvrsta, radikalno postavlja pitanja o društvenoj supstanciji i zajedničkom temelju društva te istodobno razvija “javne vrline” kao što su zauzimanje za rješavanje problema globalnog društva, sudjelovanje u traženju odgovora na načelna pitanja itd“ (Klemenčič, 2006, str. 286-287). Kako bi se smanjio postotak minimalističkih, a povećao postotak maksimalističkih građana, potrebno je djecu i mlade ljude educirati o građanskom odgoju i obrazovanju. Važan iskorak u procesu ostvarivanja tog cilja ostvario se uvođenjem Kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja 2014. godine kao međupredmetne teme. Njegovim uvođenjem pokušava se potaknuti učenike da razvijaju građanske kompetencije kao aktivni i odgovorni građani svjesni svojih prava i odgovornosti. S ciljem osnaživanja demokratske političke kulture učenici već u osnovnoškolskom obrazovanju moraju steći osnovne sposobnosti aktivnih građana poput upoznavanja s ljudskim pravima,

civilnim društvom, osnovnim etičkim načelima i djelovanjem medija te usvojiti i primjenjivati vrijednosti kao što su pravednost, jednakost, humanost, tolerantnost itd. (Sever, Horvat, 2019).

4.1 Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja

Kurikulum za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje donesen je u svrhu provedbe u svim osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj. Osnovna zadaća Građanskog odgoja je osposobiti učenike za aktivno obavljanje građanske uloge. Gledajući od mikro razine prema makro razini, odgovornost se stječe polaskom od razredne i školske zajednice, preko lokalne i nacionalne pa sve do europske i globalne zajednice. Građanski odgoj *odgaja* mlade ljude koji vjeruju u vlastite snage i sposobnosti, kritički razmišljaju i preispituju aktualne društvene probleme i izazove te za iste pronalaze vlastita rješenja. Vještine na čiji je razvoj Građanski odgoj ponajviše usmjeren su kritičko mišljenje na etičkim načelima i komunikacijske vještine potrebne za društveno i političko sudjelovanje. Preciznije, takve vještine podrazumijevaju umijeće mirnog rješavanja sukoba, umijeće rješavanja društvenih problema na demokratskim načelima (istraživanje, dijalog, poštovanje drugog i drugačijeg), umijeće prepoznavanja zajedničkih ciljeva u različitosti. Podučavanjem Građanskog odgoja i obrazovanja kod djece se razvijaju vrijednosti poput odgovornosti, slobode, ravnopravnosti, ljudskog dostojanstva i solidarnosti. To su temeljne vrijednosti za kasniji razvitak odgovornoga odnosa prema javnim dobrima i spremnosti doprinošenju zajedničkomu dobru. Kako bi učenici u potpunosti stekli dojam o tome kako se ponaša adekvatan građanin, nije dovoljno da o građanskim pitanjima steknu samo teoretsko znanje, već da to znanje znaju i primijeniti na području školske i društvene zajednice. Za to ostvarenje potrebna je prvenstveno demokratizacija škole i školskog ozračja koji učeniku omogućuju izravno iskustvo. Kao i za stjecanje svih ostalih znanja i vještina, učenik može postati aktivan građanin samo ako za to područje pokaže interes, a njega će najlakše pokazati učeći zanimljivo osmišljene sadržaje iz potrebnih područja. Kurikulum za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje (2019):

Posebnosti Građanskoga odgoja i obrazovanja su korištenje metoda suradničkoga i iskustvenoga učenja te učenje izvan škole. U središtu se nalazi učenje traženjem, analizom i vrednovanjem informacija, čime se stvara okruženje u kojem vrijednosti nisu nametnute, već proizlaze iz učenja i životnoga iskustva pojedinca. Suradničkim učenjem učenici razvijaju vještine potrebne za suradnju u svim aspektima života. Spajanjem učenja u školi i izvan škole učeniku se pruža cjelovito iskustvo kojim stječe sve potrebne vještine i kompetencije za to da postane aktivan građanin. Ova međupredmetna tema odnosi se na sve učenike pa tako i na učenike s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama (učenici s teškoćama i daroviti učenici). Za njih učitelji pripremaju

kurikulum prilagođen njihovim individualnim potrebama kako bi ostvarili postavljene ciljeve kao i drugi učenici iz razreda.

4.2 Odgojno-obrazovni ciljevi učenja i poučavanja međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje

Prema Kurikulumu za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje (2019), ciljevi učenja i poučavanja su:

1. razvijati građansku kompetenciju koja učenicima, kao informiranim, aktivnim i odgovornim članovima društvene društvenih zajednica na svim razinama, omogućuje učinkovito obavljanje građanske uloge
2. usvojiti znanja o ljudskim pravima, političkim konceptima, procesima i političkim sustavima, te obilježjima demokratske zajednice i načinima sudjelovanja u njezinu političkom i društvenom životu
3. promicati vrijednosti ljudskih prava (ljudsko dostojanstvo, slobodu, ravnopravnost i solidarnost), demokratska načela u zajednici unutar i izvan školskoga života, razvijati kritičko mišljenje i vještine argumentiranja te komunikacijske vještine potrebne za društveno i političko sudjelovanje u procesu oblikovanja cjelovitoga iskustva aktivnoga građanstva
4. u demokratskom školskom okruženju i široj demokratskoj zajednici razvijati Ustavom propisane temeljne vrijednosti – slobodu, jednakost, etičnost, moral, obiteljske vrijednosti i vrijednost braka, nacionalnu ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalnu pravdu, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva i doma, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavinu prava i demokratski višestranački sustav.

4.3 Domene kurikuluma Građanskog odgoja i obrazovanja

U sklopu kurikuluma ove međupredmetne teme izdvojene su tri domene: ljudska prava, demokracija i društvena zajednica. Njihovim međudjelovanjem ostvaruju se odgojno-obrazovni ciljevi.

4.3.1 Ljudska prava

Najstariji pravni dokument o ljudskim pravima naziva se *Magna Charta Libertatum*, a nastao je u Engleskoj 1215. godine. Godinu prije, odnosno 1214., nastao je pravni dokument srednjovjekovne Hrvatske pod nazivom *Korčulanski statut*. Nedugo nakon, 1288. godine formira se i *Vinodolski zakonik* koji također daje uvid o pravnoj kulturi Hrvatskog naroda u ono doba. Navedeni dokumenti svjedoče o stoljetnim ljudskim nastojanjima da zaštite svoja prava od tiranije onih koji su na vlasti te ih stoga možemo nazvati prethodnicima budućih deklaracija o ljudskim pravima (Herceg, 1989).

Prema *Ustavnom zakonu o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatsko (1992)*, Republika Hrvatska priznaje i štiti ljudska prava i slobode, a posebice: pravo na život, pravo da osobe ne budu izvrgnute mučenju ili nehumanom ili ponižavajućem postupku, pravo da osobe ne budu izvrgnute ropstvu ili prisilnom radu, pravo na slobodu i osobnu nepovredivost, pravo na pravično i javno saslušanje sa strane nepristranog suda i pravnoj određenosti kažnjivih djela i kazni, pravo na poštivanje osobnog i obiteljskog života, doma i pisama, slobodu misli, savjesti i vjeroispovijedi, pravo na slobodu izražavanja, pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja, pravo na rad i slobodu rada, pravo na sklapanje braka i stvaranje obitelji, pravo na djelotvoran pravni lijek određen zakonom i dostupan svim osobama čija su ljudska prava prekršena te ostala prava bez ikakve vrste diskriminacije. Ljudska prava nužan su preduvjet za razvoj demokratskog društva. Takvo društvo stvaraju mladi ljudi koji sudjeluju u aktivnostima važnima za osobni razvoj, ali i razvoj društva. Oni su kao takvi nositelji demokratskih promjena i zastupnici širenja demokratskih vrijednosti. Ostvarivanje ishoda ove domene prvotno se realizira u školi na način da učenici stječu znanja i usvajaju vještine iz područja ljudskih prava. Kasnije se naučeno prakticira na primjerima iz svakodnevnog života kako bi se zaštitilo vlastito, ali i dostojanstvo svakog drugog živog bića. Jednom kada učenici nauče koja su njihova prava i dođu u dodir sa stvarnim situacijama iz života, spremni su prepoznati slučajeve diskriminacije oko sebe i u trenutku povrede (njihovih ili tuđih) prava procijeniti kome se trebaju obratiti za pomoć. Dugoročni cilj odgoja i obrazovanja za ljudska prava je stvoriti kulturu u kojoj će se poštivati sve različitosti temeljene na osnovnim vrijednostima te razviti sustav koji će te vrijednosti učinkovito štiti (Kurikulum za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje, 2019).

4.3.2 Demokracija

Društva koja su ustrojena demokratskim poretom temelje se na vladavini prava. Kako bi takvo društvo funkcioniralo, država je dužna omogućiti svakom pojedincu da stekne potrebna znanja, vještine i stavove. Kada država ispuni svoje dužnosti stvoren je građanin koji je kompetentan za djelovanje u društvu (Pažur, 2017). Velički, Šenjug (2010) navode pet kompetencija koje su potrebne svakom građaninu za ispunjenje svoje dužnosti:

1. kompetencije za percepciju i preuzimanje perspektive drugih, promjenu vlastite perspektive
2. sposobnost za nenasilno rješavanje konflikata
3. sposobnost analize strukturnih uvjeta i institucionalnih poredaka, političkog i ekonomskog djelovanja

4. sposobnost političkog prosuđivanja, procjene političkih zahtjeva i alternativa
5. sposobnost participacije kao kompetencija demokratskog djelovanja.

Kako bi se sve navedeno ostvarilo, odgovornost je usmjerena prema uvođenju odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u odgojno-obrazovne sustave (Pažur, 2017). Već navedena međupredmetna tema Građanskog odgoja i obrazovanja za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj pokriva domene Ljudskih prava i Demokracije. Domena demokracije bavi se, između ostalog, uključivanjem učenika u procese stvaranja pravila koja će poštovati. Time se doprinosi učenju o jednakosti i uvažavanju različitosti u zajednici i društvu. Aktivnostima na nastavi učenike treba poticati da sudjeluju u društvenom životu i nauče preuzeti odgovornosti vezane uz zajednicu te da na koncu uoče povezanost između vlastite dobrobiti (dobrobiti pojedinca) i dobrobiti zajednice. S vremenom, učenici primjereno svojoj dobi, uočavaju načine kojima mogu sudjelovati u političkim odlukama zajednice (razred, škola, lokalna zajednica itd.) U konačnici učenici kritički prosuđuju političke odluke i zauzimaju stav u odnosu na njih, sudjeluju na izborima, poznaju strukturu vlasti u Republici Hrvatskoj te prosuđuju učinkovitost demokratskoga ustroja s gledišta građanina (Kurikulum za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje, 2019).

4.3.3 Društvena zajednica

Sadržaji poučavanja ove domene usmjeravaju učenika na aktivno djelovanje u zajednici i osvještavanje važnosti usklađivanja osobnih i zajedničkih interesa s ciljem doprinosa opće dobrobiti zajednice. Kako bi pojedinac pridonio društvu potrebno je da se ponaša kao dio tog društva te da se upozna s informacijama vezanim uz rad zajednice. Također je bitno i da prepozna potencijalne ili trenutno aktualne probleme te da na njih reagira, primjereno djeluje, istražuje i predlaže moguća rješenja. Aktivno djelovanje polazi od učenikove bliske okoline (razred) prema daljoj okolini (javno djelovanje građanina popraćeno iznošenjem vlastitih ideja za dobrobit društva). Neke od mogućih akcija za opće dobro u kojima učenici mogu sudjelovati su volontiranje i solidarno djelovanje učenika. Djelovanje u zajednici u sklopu nevladinih organizacija, građanskih inicijativa, medija i sl. omogućuje učenicima da pokažu svoju inicijativu te razviju vještine pregovaranja i dijaloga (Kurikulum za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje, 2019).

5. Održivi razvoj

Građanski odgoj i obrazovanje povezan je sa temom održivog razvoja jer se u oba područja međupredmetnih tema učenike priprema za prikladno djelovanje u društvu kako bi se postigla osobna i opća dobrobit. Zbog mnogih izazova poput siromaštva, gladi, nezaposlenosti, neravnopravnosti spolova, migracija stanovništva i klimatskih promjena koji se događaju na svjetskoj razini, 25. rujna 2015. na skupštini Ujedinjenih naroda usvojen je Program za održivi razvoj do 2030. godine. Tim programom želi se što većem broju ljudi osigurati dostojanstven život, podmiriti ekonomsko blagostanje, pojačati brigu za okoliš te stvoriti mir u društvu (Heim, Kaić-Rak, 2018).

5.1 Ciljevi održivog razvoja

Globalni ciljevi koji su usvojeni na skupštini protežu se kroz tri dimenzije: gospodarsku, socijalnu i ekološku (Heim, Kaić-Rak, 2018). „Ciljevi održivog razvoja su globalni ciljevi koji vrijede za sve zemlje, bogate i siromašne, a od svake zemlje članice očekuje se da načini svoj nacionalni program za njihovo provođenje u djelo“ (Heim i Kaić-Rak, 2018, str. 35). Ciljevi održivog razvoja jasno su definirani, međusobno se isprepliću i time je često ostvarenje jednog preduvjet za ostvarenje drugog cilja. Postoji sedamnaest ciljeva, a to su:

1. Svijet bez siromaštva – pokušaj da se smanji broj siromašnih i socijalno isključenih te sprječavanje nastanka nove kategorije siromašnih ljudi. Kako bi se taj ishod ostvario potrebno je prvenstveno uvesti obrazovanje i cjeloživotno učenje za sve, potom slijedi: zapošljavanje, osiguravanje doma s dostupnom energijom, pristup socijalnim naknadama i zdravstvenom sustavu, skrb o starijima, financijska neovisnost i uravnotežen regionalni razvoj.
2. Iskorijeniti glad, postići sigurnost hrane, poboljšati prehranu stanovništva i promovirati održivu poljoprivredu – poljoprivrednicima osigurati pristojan životni standard te postići da svi imaju dovoljno hrane.
3. Dobro zdravlje i blagostanje – odnosi se na ljude svih generacija te je pokrenuta inicijativa za smanjenje smrtnosti od kroničnih bolesti, zaustavljanje HIV /AIDS-a, tuberkuloze, hepatitisa itd.
4. Kvalitetno obrazovanje – ono treba biti dostupno svima, kvalitetno i cjeloživotno. Želi se doprinijeti povećanju broja visokoobrazovanih osoba te je također prepoznata i važnost za obrazovanjem odraslih.
5. Ravnopravnost spolova – u Hrvatskoj je donesen Zakon o ravnopravnosti spolova (NN82/08, 69/17) čiji 1. članak glasi: „Ovim se zakonom utvrđuju opće osnove za

zaštitu i promicanje ravnopravnosti spolova kao temeljne vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske, te definira i određuje način zaštite od diskriminacije na temelju spola i stvaranje jednakih mogućnosti za žene i muškarce.“

6. Pristup vodi za piće – svim ljudima treba osigurati pristup pitkoj vodi i sanitarne uvjete te se vodama treba upravljati održivo.
7. i 13. Energija i klima – odnosi se na osiguranje pristupačne i održive suvremene energije dostupne svima. Uz to, žele se provesti i mjere u borbi protiv klimatskih promjena. Cilj je smanjiti emisiju stakleničkih plinova, poboljšati energetske učinkovitost i udio obnovljivih izvora energije.
8. Dostojanstven rad i gospodarski rast – ostvarenje gospodarskog rasta i dostojanstvenog rada za sve, povećanje zapošljavanja mladih i osoba s invaliditetom.
9. Industrija, inovacije i infrastruktura – potrebna je gradnja prilagodljive infrastrukture te promicanje održive industrijalizacije. Također, ulaganja koja se provode odnose se i na istraživanja, inovacije i financiranje malih poduzetnika.
10. Smanjivanje nejednakosti unutar i između država – poticati daljnji napredak pri smanjenju nejednakosti među državama kako bi se cilj ostvario.
11. Učiniti gradove i zajednice uključivim, sigurnim, prilagodljivim i održivim – važno je osigurati urbanoj sredini pristup održivoj energiji, ojačati ju prilagodbom na moguće katastrofe i poduzeti mjere za ublažavanje posljedica klimatskih promjena.
12. Osigurati održivu i odgovornu potrošnju i proizvodnju – ovaj cilj usmjerava se na unapređivanje energetske učinkovitosti, održivu infrastrukturu i mogućnosti posla za sve koji rezultiraju općom boljom kvalitetom života. Time se smanjuju troškovi i siromaštvo, a jača gospodarska konkurentnost. Konačan ishod održive potrošnje je unaprijediti što više toga sa što manje.
14. Mora i oceani – potrebno je očuvanje morskih resursa i mogućnost njihovog održivog korištenja
15. Očuvanje života na zemlji – ovaj cilj odnosi se na uspostavu održivog korištenja ekosustava na zemlji i upravljanje šumama, zaustavljanje degradiranja tla, očuvanje bioraznolikosti i sl.
16. Promovirati miroljubiva i uključiva društva za održivi razvoj, osigurati pravdu za sve i izgradnju učinkovitih, odgovornih institucija na svim razinama – temelj održivog razvoja čine mir, pravda i snažne institucije zajedno sa promicanjem temeljnih ljudskih prava.

17. Partnerstvom do ciljeva – kako bi se svi potrebni ciljevi ostvarili, vlada, poslovni sektor i civilno društvo trebaju raditi na jačanju svojih partnerstva na globalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini (Heim, Kaić-Rak, 2018).

5.2 Međupredmetna tema Održivi razvoj

Međupredmetna tema Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj zahtjeva razvijanje učeničkih vještina poput inovativnosti, poduzetnosti, kritičkog mišljenja i praktičnosti te ih priprema da postanu građani koji se mogu prilagoditi promjenama i rješavati probleme kada se za to ukaže potreba. U području praktičnog rada održivog razvoja učenike se potiče na pozitivna ponašanja gospodarenja, poput racionalnog postupanja s otpadom, odgovornog korištenja energije, kupovine hrane koja je proizvedena u lokalnoj zajednici, edukacije o tome kako ponovno iskoristiti određeni materijal i aktivnog rada u zajednici. Implementacijom ove međupredmetne teme u sve nastavne predmete kod učenika se postepeno razvija svijest o posljedicama ljudskih aktivnosti i odgovornosti prema okolišu, o potrebi da promiču solidarnost prema drugima i da brinu o očuvanju svojeg i tuđeg zdravlja te o nošenju odgovornosti prema cjelokupnom životnom okružju i budućim generacijama koje dolaze (Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj, 2019).

5.3 Domene kurikuluma Održivi razvoj

5.3.1 Povezanost

Dio održivog razvoja koji se odnosi na domenu povezanosti najvažniji je zbog toga što je za uspješnu primjenu održivosti prvenstveno nužna spoznaja da su svi elementi života međusobno povezani. Ta spoznaja uči nas uravnotežiti potrebe očuvanja osobnih, regionalnih ili nacionalnih identiteta s potrebom očuvanja tuđih. Takav pristup temelj je shvaćanja da se resursi moraju pravilno raspodijeliti kako se iskorištavanje svjetskih ekosustava ne bi preopteretilo (Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj, 2019).

5.3.2 Djelovanje

Domena djelovanja odnosi se na aktivan odnos pojedinca prema sebi i svijetu te na razvijanje vlastitog samopouzdanja i samopoštovanja. Nadalje, cilj je osnažiti pojedinca znanjem, vještinama i empatijom kako bi njegovo djelovanje prema svijetu bilo moguće. Kako bi se navedeno ostvarilo, potrebno je putem učenja i poučavanja učenicima ponuditi primjenjive, ostvarive, inovativne i kreativne modele održivoga razvoja. Prilikom djelovanja za održivi razvoj svaki pojedinac treba biti svjestan odgovornosti i prava koja mu pripadaju u

odnosu na pažljivo gospodarenje prirodnim resursima (Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj, 2019).

5.3.3 Dobrobit

Na dobrobit možemo gledati kao na posljedicu koja nastaje ostvarivanjem ciljeva domena Povezanosti i Djelovanja, odnosno osviještenosti ljudi o navedenom prikladnom djelovanju. Žudi se k tome da se svakom čovjeku na planeti ostvari mogućnost kvalitetnog života u okviru kapaciteta ekosustava. Kako bi se to ostvarilo, potrebno je stvoriti poticajnu okolinu za ostvarivanje osobne dobrobiti, ali u konačnici dobrobiti na razini zajednice i društva. Krajnja dobit ostvaruje se ravnotežom ekosustava, odnosno zadovoljenjem ljudskih potreba za kvalitetnim i ispunjenim životom (Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj, 2019).

6. Odgoj za mir

6.1 O ratu

Sukobi i ratovi, neovisno o kojem dijelu svijeta govorimo, sveprisutni su već tisućama godina. U trenutku rata i pobjednicima i gubitnicima narušen je životni sklad, odnosno onaj sklad ispunjen ljubavlju koju pruža Bog. Stoljećima su narodi u ratu naizmjenično gubili i pobjeđivali, no s vremenom je njihova energija oslabila. Vrteći se u krug, iz rata u rat, iz pobjede u poraz, ljudi su začarano gubili vrijeme, a nije se promijenilo ništa: „Ponor zove ponor.“ (Montessori, 2023). Takav neprekidni borbeni odnos među narodima Maria Montessori u svojoj knjizi „Odgoj i mir“ uspoređuje s odnosom roditelja i djeteta.

6.2 Borba između roditelja i djeteta

Dokle god postoji netrpeljivost i borba između odrasle osobe, odnosno roditelja i njegovog djeteta, dotle će na svijetu vladati nemiri i ratovi. Kako bi se globalne ljudske navike ponašanja promijenile, potrebno je krenuti od djeteta. Ljudska percepcija djeteta u potpunosti je iskrivljena. Tako naizgled banalna stvar toliko je zastupljena i sveprisutna da je počela stvarati probleme svjetskih razmjera. Od čovjekova rođenja, tijekom cijeloga njegovoga razvoja prati ga rat koji je izazvan krivim pristupom njegovih roditelja. Kada se dijete rodi, roditelji u njemu prvenstveno prepoznaju svojeg sina ili kćer, nekoga o kome se moraju brinuti i za njega biti odgovorni. Međutim, na dijete bi se trebalo gledati kao na neovisno biće koje postoji samo za sebe. Dijete kao takvo *vidi bolje* od odrasle osobe. Možemo ga smatrati spasiteljem, obnoviteljem ljudskog roda i društva, bićem koje osvjetljava put te donosi nadu i bolji život. Nažalost, to biće je slabo u odnosu na odraslu osobu koja nije svjesna svojih lošijih obilježja. U takvoj mračnoj borbi u kojoj se dijete i roditelj sukobljavaju, dijete na kraju ostaje poraženo

i primorano je prilagoditi se. Skrivanjem, zakopavanjem vlastitih želja i nošenjem tog tereta dijete posustaje u svojoj ulozi spasitelja i priključuje se onima koji potiču rat (Montessori, 2023). „Dijete koje nikada nije naučilo biti samostalno, upravljati svojim postupcima i usmjeravati vlastitu volju, odrast će u osobu koja prepušta drugima da ju vode i kojoj je potrebna tuđa podrška“ (Montessori, 2023, str. 29).

6.3 Ostvarenje mira odgojem

„Kada govorimo o miru, tom se riječju ne podrazumijeva djelomično primirje između odvojenih naroda, već trajno stanje koje se odnosi na cijelo čovječanstvo“ (Montessori, 2023, str. 77). Cjelokupni mir može se ostvariti na dva načina: izbjegavanjem ratova i ulaganjem u trajno održavanje mira među ljudima. Prvi način odnosi se na nenasilno rješavanje nesuglasica i suzbijanja napetosti među narodima, za što je zadužena politika. Za drugi način zaslužan je odgoj, no bitno je naglasiti da se odgoj i obrazovanje ne ostvaruju samo u školi i učenjem, već je pitanje odgoja zadatak sveopće važnosti (Montessori, 2023).

Čovječanstvo je danas poprilično razvijeno na područjima strojeva i tehnologije. Čovjek je u prošlosti otkrio mnogo novih stvari i pojava koje su svojim razvitkom podigle kvalitetu ljudskih života. Međutim, onaj razvoj koji zaostaje u tako naprednom društvu je unutarnji razvoj. On se odnosi na duševno osnaživanje mlade osobe i njenu spoznaju da razumije svijet u kojem živi i ono što se u njemu odvija. Tek kada se ostvari kolektivni unutarnji razvoj može doći do mira u svijetu, a taj razvoj ostvaruje se odgojem i obrazovanjem. Odgoj je oružje mira (Montessori, 2023). Njegova zadaća je osnažiti čovjeka i pomoći mu u izgradnji samog sebe. „Ljudska osobnost izgrađuje se neprekidnim iskustvima; na nama je da za djetinjstvo, adolescenciju i mladost pripremimo okolinu, svijet koji je sposoban dopustiti ta formativna iskustva. Neophodno je da mlada osoba, nakon što prikupi iskustvo, dođe u dodir sa svijetom“ (Montessori, 2023, str. 45). Sposobnosti koje ima dijete razlikuju se od sposobnosti odraslog čovjeka. Kako bi se dogodila promjena na bolje, ključno je da odrasla osoba to razumije i osvijesti. Dok je još malo, dijete ima potrebu za kretanjem, aktivnim bavljenjem nečime. Ono je u ranim periodima svoga života vrlo sposobno te zahtjeva okolinu koja će ispunjavati njegove potrebe. Ako takva okolina ne postoji, njegova inteligencija kržlja i ono nas smatra „silnikom“, odnosno osobom koja ga ograničava i tjera da se prilagođava njegovim pravilima i zahtjevima. Problem nastaje u tome što odrasla osoba uglavnom ne zna koji je ispravan način za postaviti se prema djetetu pa često koristi više načina pokušavajući uspostaviti red i autoritet, no odgoj tako ne funkcionira. Posljedično, stvara se svijet u kojem nema mjesta za dijete. Razvoj čovječanstva stvara uvjete koji su bolji za odrasle, ali lošiji za djecu. Fizički i emocionalni

prostor roditelja ispunjen ljubavlju i razumijevanjem koji bi trebao pripadati djetetu više ne postoji. Zatrpani mnogim stvarima koje se svakodnevno događaju velikom brzinom, odrasli zanemaruju svoj odnos s djetetom i više nemaju vremena za njega. Takav današnji čovjek spreman je odreći se bilo čega, pa čak i svoje civilizirane ljudskosti samo da može živjeti. Tako je stvorena zajednica iscrpljenih i odvojenih ljudi koji ne čine društvo plodonosno za napredak. Iz tog razloga potrebno je primijeniti odgoj drugačiji od onog što smo do sada podrazumijevali odgojem. Odgoj za mir polazi od posvećivanja djetetu i stvaranja svijeta kakav sada uopće ne postoji, a to je svijet za djecu i mlade (Montessori, 2023).

6.4 Kakav treba biti odgoj koji bi mogao pomoći suvremenom djetetu

„Odgoj novog čovječanstva ima samo jedan cilj, a to je dovesti do poboljšanja pojedinca i društva“ (Montessori, 2023, str. 83). Drugim riječima, potrebno je potpuno promijeniti društveno okružje, to jest stvoriti novi svijet u kojem će djeca i mladi imati priliku za razvijanje vlastite svijesti. Kako bi se to ostvarilo potrebna je odgojno-obrazovna, ali i društvena reforma (Montessori, 2023).

Kada bi postojale razine odgoja, osobna sloboda bila bi temelj prve razine. Za ostvarenje spomenute društvene reforme ključno je krenuti od odgoja djeteta. Za njegov razvoj najbitnije je da ono bude sposobno djelovati samo i da time ostvaruje svoju slobodu. U tom procesu pomoć odrasle osobe je krucijalna, no najbitnije je da na tome i ostane. Ako roditelj u nekom trenutku počne primjenjivati svoj besmisleni autoritet, to odmah ima veliki negativni utjecaj na djetetovu slobodu. Dakle, uloga roditelja je da pomogne djetetu kada ga ono treba, ali da ga potom samo promatra i pusti da ono radi samostalno. Načelo „Pomozi mi da to učinim sam“ temelj je Montessori pristupa djetetu. Kako bi se ostvario što bolji napredak, ovakav pristup pomoći trebao bi dolaziti i od okoline, a ne samo od roditelja (Montessori, 2023). U situacijama kada djeca zatraže da im odrasli ne pomažu i da ih puste na miru kako bi oni nešto napravili samostalno, odrasli ih često ne shvate ozbiljno ili smatraju da dijete nije sposobno u potpunosti samostalno izvršiti neku radnju. Ne razumiju da dijete sve želi raditi samo. Ono ne uživa u besciljnom lutanju i rađenju besmislenih stvari, već traži određenu svrhu. Ispunjenjem te svrhe stvara se vlastita neovisnost. Kada dijete postane neovisno, ono svoju neovisnost primjenjuje i na društveno okružje. Zadovoljno samim sobom gubi tipične dječje osobine poput laganja, ispada, izmišljotina i stvaranja nereda te ih zamjenjuje novim, pozitivnim osobinama. Takav preokret događa se kao posljedica djetetovog smirenog izvođenja aktivnosti kojima razvija svoju inteligenciju (Montessori, 2023). Kako dijete raste, njegove intelektualne potrebe postaju

veće, stoga je potrebno osmisлити nove zadatke i izazove. Dijete kreće istraživati svijet, javlja se potreba za širim društvom, ali i potreba za većim radom. Prema Montessori (2023):

Državi je u interesu urediti dječji život. Nakon dvanaeste godine, djeca bi već trebala aktivno sudjelovati u društvenom životu, stvarati, prodavati, raditi, ali ne kako bi naučila neki zanat, nego jer raditi znači biti u dodiru sa životom, sudjelovati u stvaranju natprirode. Trebala bi razumjeti razmjenu među ljudima, vrijednost novca i svjesno sudjelovati u stvaranju (str. 87).

6.5 Razvoj opće svijesti

Pogrešno je smatrati da dijete koje nema fizičku snagu nije jednako važno poput odraslih ljudi. Svako dijete bez obzira na uvjete života, rasnu i vjersku pripadnost treba smatrati građaninom. Ako pogledamo društveni napredak koji se ostvario posljednjih godina, primijetiti ćemo da su se sva ostvarena postignuća odnosila samo na odraslog čovjeka, dok je dijete ostalo zaboravljeni građanin. Razdoblje djetinjstva često se smatra samo razdobljem koje vodi do zrelosti, a dijete kao individua ne razmatra se kao osobnost. Kako bi se ovakav stav promijenio, potrebno je razviti svijest o postojanju djeteta i podići ju na novu razinu. Dijete se više ne smije smatrati „čovjekovim potomkom“, već „čovjekovim stvoriteljem i ocem“ koji nam donosi bolji život i svjetliju budućnost. Ono je čisto biće udaljeno od svih političkih i filozofskih ideja i kao takvo se pojavljuje među nama kao lik „učitelja mira“. Odrasli ljudi zapeli su u svojim navikama, a dijete je ono koje ih može uzdići (Montessori, 2023). „Naša nada u mirnu budućnost ne leži u onome što odrastao čovjek može podučiti dijete, već u normalnom razvoju novog čovjeka“ (Montessori, 2023, str. 74).

7. Metodologija istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi u kojoj mjeri su usklađena odgojno-obrazovna očekivanja učenja kurikuluma Građanskog odgoja s ishodima učenja kurikuluma kozmičkog odgoja.

Metoda istraživanja je tematska analiza sadržaja. Tematska analiza je najčešće korišteni postupak za obradu kvalitativnih podataka, jer pruža mogućnost obrade širokog spektra istraživačkih pitanja i tema (Braun & Clarke, 2006), te je pogodna za analizu dokumenata. Za potrebe ovog istraživanja provedena je tematska analiza sadržaja relevantnih dokumenata:

- Kurikulum za međupredmetnu temu Građanski odgoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj
- Kurikulum za međupredmetnu temu Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj
- Australski Montessori nacionalni kurikulum

Tablica 1: Tematska analiza napravljena je grupiranjem odgojno-obrazovnih očekivanja učenja u teme koje su definirane domenama nacionalnih kurikuluma.

Dokumenti/Domene	Tema 1	Tema 2	Tema 3
Kurikulum građanskog odgoja	Ljudska prava	Demokracija	Društvena zajednica
Kurikulum održivog razvoja	Povezanost	Djelovanje	Dobrobit

8. Usporedba kurikuluma građanskog odgoja s kurikulumom kozmičkog odgoja

Maria Montessori uvela je kozmičko obrazovanje već za djecu predškolskog odgoja, kako bi ih podučavala miru kroz razumijevanje ljudskih potreba, međuovisnost života i zemlje, međusobnu povezanost svih subjekata, jedinstvo čovječanstva i zahvalnost svemu što su ljudi prije nas stvorili kao osnovu naše današnje kulture. Svaki Montessori edukator trebao bi promisliti o tome koje korake u nastavi poduzima kako bi ostvario novo čovječanstvo o kojem govori Maria Montessori te ostvaruje li se u njegovom razredu promocija kozmičkog obrazovanja i građanske odgovornosti (Cunningham, 2017).

U navedenoj tablici uspoređuju se odgojno-obrazovna očekivanja građanskog odgoja i održivog razvoja (s obzirom na njihove domene) s ishodima kozmičkog odgoja. Drugim riječima, sažeta su i istaknuta područja njihovog podudaranja te je vidljivo kako građanski odgoj, koji se danas provodi kao međupredmetna tema u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju, sadrži elemente kurikuluma kozmičkog odgoja. U tablici su uspoređeni znanja, vještine i stavovi prvog i drugog ciklusa međupredmetne teme Građanski odgoj i obrazovanje s kurikulumom kozmičkog odgoja 6.-9. i 9.-12. godine starosti.

Tablica 1: Analiza kurikulima kozmičkog odgoja i kurikuluma međupredmetne teme Građanski odgoj

Domene	Kurikulum međupredmetne teme: Građanski odgoj i obrazovanje 1. ciklus	Kurikulum kozmičkog odgoja 6-9	Kurikulum međupredmetne teme: Građanski odgoj i obrazovanje 2. ciklus	Kurikulum kozmičkog odgoja 9-12
Domena Ljudska prava	Primjenjuje socijalnu osjetljivost, empatiju i uzajamno poštovanje u razredu.	Steći i koristiti odgovarajuće društvene običaje i manire za razvijanje odnosa poštovanja Koristiti vještine komunikacije i suradnje kako bi podijelili osjećaje i zadovoljili osnovne potrebe u interakciji s drugima	Zastupa jednaka prava za svaku osobu. Zalaže se za interkulturalnost.	Opisati kako vrednovanje različitosti utječe na dobrobit te identificirati i implementirati akcije koje promiču uključenost i cijene različitost u svojim zajednicama
	Zalaže se za interkulturalnost.	Opisati kako vrednovanje različitosti utječe na dobrobit i identificirati akcije koje promiču uključenost u njihove zajednice		
Domena Demokracija	Prihvaća da se radi dobiti zajednice svi trebaju pridržavati određenih pravila te da je pravedno odlučivanje važno za uspjeh svih u razredu i školi.	Razvijati osjećaj za postupanje po pravilima i sportski duh	Opisuje svojim riječima pojmove: politika, društvo, demokracija, republika, ropstvo, carstvo. Zalaže se za demokratske stavove i vrijednosti.	Steći prva znanja o Australskoj federaciji i Ustavu te demokratskom sustavu vlasti: povijest, funkcija, ustavne promjene i referendumi Steći znanje o tome što je demokracija, ključnim vrijednostima koje podupiru australsku demokraciju i kako se odluke donose demokratski

			Prihvaća da se radi dobrobiti zajednice svi trebaju pridržavati određenih pravila i da je pravedno odlučivanje važno za uspjeh svih članova zajednice.	Osmisliti i testirati alternativna pravila i modifikacije igre kako bi se podržalo postupanje po pravilima i uključivo sudjelovanje
Domena Društvena zajednica	Uključuje se u zajedničke aktivnosti razrednog odjela i izvršava svoj dio zadatka.	Pokrenuti ideje za teme u grupi	Objašnjava važnost solidarnosti.	Proširiti razumijevanje odgovornosti života u zajednici i društvu: prepoznavanje različitosti, suradnje, komunikacije, vodstva, pravila unutar različitih društvenih konteksta
	Zalaže se za solidarno ponašanje.	Sudjeluje u umjetničkim aktivnostima koje uključuju suradnju s drugima	Uspostaviti, uz vodstvo, prikladno i neprikladno ponašanje za svakodnevne društvene situacije	Pokazati primjereno verbalno i tjelesno ponašanje u svakodnevnim situacijama
		Razvijati društvene vještine kao što su suradnja i zdrav pristup pobjedi i gubitku	Svojim ponašanjem doprinosi razvoju školske kulture i demokratizaciji škole.	Koristiti vještine komunikacije i suradnje za poboljšanje međuljudskih i grupnih interakcija
			Zalaže se za pozitivnu školsku kulturu.	Koristiti niz strategija rješavanja problema u osobnim i društvenim situacijama
			Opisuje ulogu učenika u uočavanju, istraživanju i rješavanju problema u školi.	Opisati i pokazati kako se poštovanje i empatija mogu izraziti tako da pozitivno utječu na odnose
			Smatra da nenasilna komunikacija doprinosi osobnom uspjehu te kvalitetnim odnosima u i školskoj zajednici.	Djelovati na načine koji povećavaju vlastiti doprinos i doprinos drugih u nizu situacija suradnje

	Uključuje se u skupinu vršnjačke pomoći.	Analizirati i uvježbati zaštitna ponašanja i strategije traženja pomoći koje se mogu koristiti u nizu online i offline situacija
--	--	--

Tablica 2: Analiza kurikulima kozmičkog odgoja i kurikuluma međupredmetne teme Održivi razvoj

<i>Domene</i>	Kurikulum međupredmetne teme: Održivi razvoj 1. ciklus	Kurikulum kozmičkog odgoja 6-9	Kurikulum međupredmetne teme: Održivi razvoj 2. ciklus	Kurikulum kozmičkog odgoja 9-12
<i>Domena Povezanost</i>	Razvija komunikativnost i suradništvo	Steći i koristiti odgovarajuće društvene običaje i manire za razvijanje odnosa poštovanja Identificirati načine komuniciranja, suradnje i brige za druge		
	Prihvaća različitosti među ljudima.	Opisati vlastite kvalitete i kvalitete drugih te objasniti kako one doprinose razvoju identiteta		
	Prepoznaje važnost zdrave okoline i nabraja prednosti zdravoga života koje primjenjuje.	Shvatiti da pozitivni zdravstveni izbori mogu unaprijediti dobrobit		
<i>Domena Djelovanje</i>	Prepoznaje i opisuje utjecaj ljudskih aktivnosti na prirodu i ljude.	Identificirati razliku između prirodnih, upravljanih (farme, parkovi, vrtovi) i izgrađenih (ceste, zgrade) obilježja, kako se mijenjaju i kako ljudi brinu o njima	Klasificira izvore energije na obnovljive i neobnovljive, prepoznaje primjere korištenja energije u svojoj zajednici.	Proširiti znanja iz ekonomske geografije (prirodni resursi: neobnovljivi i obnovljivi, ljudski i kapitalni resursi...)
<i>Domena Dobrobit</i>	Prepoznaje važnost prirode i potrebu njene zaštite.	Shvatiti da sigurnost ovisi o okolini, vlastitom ponašanju i ponašanju drugih		

Prema svijetu odnosi se s poštovanjem.	živome u prirodi s	Izgraditi svijest o odnosima između biljaka i ljudi
--	-----------------------	---

Izgraditi svijest o odnosima između životinja i ljudi

Analizom navedenih kurikulumata vidljivo je da su ishodi kozmičkog odgoja u najvećoj mjeri sukladni s odgojno-obrazovnim očekivanjima međupredmetne teme Građanskog odgoja i obrazovanja. Usklađenost navedenih odgojno-obrazovnih očekivanja naročito je vidljiva u domeni Društvena zajednica u području stavova, odnosno onoga što učenici smatraju ili za što se zalažu. Iako ova dva kurikulumata nude drugačije pristupe poučavanju, navedenom analizom uočljivo je da u određenoj mjeri imaju usporedive ishode/odgojno-obrazovna očekivanja iz svih domena, odnosno područja. Navedeni ishodi/odgojno-obrazovna očekivanja usmjerena su na odnos pojedinca prema samom sebi, a potom i prema društvu i radu u zajednici, zastupanje kulturalnosti, promoviranje dobra i pristojnog ponašanja, brigu za sebe i druge, razumijevanje odgovornosti života u zajednici i šticeenje ljudskih prava. Drugim riječima, sva navedena obilježja koja zastupa međupredmetna tema Građanskog odgoja i obrazovanja usporediva su s kurikulumom kozmičkog odgoja koji za cilj ima stvoriti neovisno biće koje svojim afirmativnim djelovanjem prema društvu potiče njegov rast i razvoj prema boljoj i svjetlijoj budućnosti.

Maria Montessori govorila je o djeci kao o „novim ljudima“ koji su sposobni izgraditi novi oblik zajednice, novo društvo u kojem svaka jedinka živi mirno i slobodno. Montessori pogled na građansko obrazovanje karakterizira sedam tema, a to su: jedan zajednički građanski cilj, priprema za samostalno mišljenje i djelovanje, slika budućeg građanina, prilagođeni i kritični građani, humanost za sklad, znanje kao preduvjet i razvoj osobnosti kao cilj te pogled na svijet koji se stalno širi. Odrasli su odgovorni za stvaranje građanstva i težnju k boljem društvu. Konačan oblik ljudskog društva temelji se na organizaciji, koheziji i zajedničkim ciljevima, a ne na osobnim ciljevima svakog pojedinca. Maria Montessori odupirala se tradicionalnom obrazovnom sustavu vjerujući da djecu treba osnažiti kako bi donosila vlastite informirane odluke i samostalno odlučila o tome kakvi građani žele biti (De Brouwer, Klaver, i van der Zee, 2023). Biti dio zajednice podrazumijeva pravila ponašanja i obveze koje omogućuju miran zajednički život. Idealan građanin teži i pridonosi zajedničkim ciljevima te se ponaša odgovorno kako bi održao skladno društvo. Takve navedene karakteristike koje je Montessori isticala mogu se uočiti i u kurikulumu Građanskog odgoja i obrazovanja u kojem se navodi

poštivanje pravila, uvažavanje drugih, brigu za ljudska prava i odgovornosti, zastupanje solidarnosti itd. Svi ti ciljevi ne mogu se ostvariti samo poučavanjem, već ih djeca trebaju prakticirati i iskusiti od najranije dobi.

Montessori je vjerovala da se bolji svijet može ostvariti obrazovanjem djece, s naglaskom na odgajanje znanjem i vještinama građanskog obrazovanja. Ono može proširiti dječja iskustva i otvoriti im nove svjetove pripremajući ih za odgovornost odraslih. U nastavku je navedeno šest temeljnih pitanja građanskog obrazovanja utemeljenih sa stajališta Montessori pedagogije:

1. Što je "zašto" građanskog obrazovanja?
2. Tko je odgovoran za građansko obrazovanje?
3. Što je idealan građanin?
4. Treba li građanski odgoj propisivati specifične vrijednosti i ponašanja?
5. Što je naglašeno u građanskom obrazovanju?
6. Koji je kontekst građanskog obrazovanja? (De Brouwer, Klaver, i van der Zee, 2023).

Zaključak

U ovom radu uspoređivao se australski Montessori kurikulum kozmičkog odgoja s hrvatskom kurikulumima međupredmetnih tema Građanskog odgoja i obrazovanja i Održivog razvoja. Točnije, uspoređivala su se odgojno-obrazovna očekivanja (stavovi, znanja i vještine). Oba kurikulumu organizirana su po obrazovnim ciklusima čija je struktura djelomično usklađena prema dobnim skupinama u svim dokumentima. Temeljni dokument na kojem se baziraju svi kurikulumi u Republici Hrvatskoj naziva se Nacionalni okvirni kurikulum – NOK, koji predstavlja osnovne sastavnice predškolskoga, općega obveznoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja, uključujući odgoj i obrazovanje za djecu s posebnim odgojnoobrazovnim potrebama. (Nacionalni okvirni kurikulum (2011, str. 16). Kao što je već navedeno, uz NOK u Republici Hrvatskoj postoje predmetni kurikulumi kao i kurikulumi međupredmetnih tema poput Građanskog odgoja i Održivog razvoja čija je svrha ublažiti manjkavosti predmetnih kurikuluma i osigurati razvoj transverzalnih kompetencija, znanja, vještina i stavova. Svaki predmetni kurikulum implementacijom različitih međupredmetnih tema dobiva svoju potpunost i djeluje kao zaokružena cjelina. U predmetnim kurikulumima Republike Hrvatske odgojno-obrazovna očekivanja su općenita, postavljena široko i od učitelja se očekuje izrada podishoda.

Australski Montessori nacionalni kurikulum je kurikulum otvorenog tipa i u njemu su obrazovne discipline međusobno povezane. Djecu se uči kako su sve teme (istog ili različitog predmetnog područja) međusobno povezane te se veze između disciplina događaju u različitim vremenskim točkama i na različite načine za različitu djecu (*Australia's Montessori National Curriculum*). Posljedično, takvi ishodi mogu biti prepoznati na različitim razinama. Ishodi su mjerljivi, vrlo detaljno raspisani i vidljivo je koje će stavove, znanja i vještine za svakodnevni život učenici usvojiti.

Kurikulum kozmičkog odgoja, za razliku od kurikuluma obrazovnog sustava Republike Hrvatske, ima integrirani pristup obrazovanju. On je jedinstven dokument koji podjelom na različita područja obuhvaća sve potrebite ishode, dok je predmetnim kurikulumima u Republici Hrvatskoj potrebna nadopuna međupredmetnim temama kako bi se ostvarila jednaka cjelovitost. Unatoč tome što dokumenti prikazuju ishode/odgojno-obrazovna očekivanja na različitim razinama, moguće je prepoznati zajedničke teme u kurikulumima. Stoga možemo zaključiti da se odgojno-obrazovna očekivanja vezana za građanski odgoj mogu prepoznati u različitim područjima Montessori kurikuluma.

Budući da je kurikulum kozmičkog odgoja strukturiran tako da se uz navođenje ishoda učenja i njihove razrade navodi i više praktičnih aktivnosti te se detaljnije opisuje koje će sve vještine, znanja i stavove učenik usvojiti, valjalo bi takav način strukturiranja kurikuluma primijeniti i u Republici Hrvatskoj. Smatram da bi ovakav pristup izrade kurikuluma olakšao učiteljima planiranje nastavnog procesa. Kurikulum kozmičkog odgoja osim integriranog nudi i holistički pristup obrazovanju koji se očituje u shvaćanju tog pojma kao jedinstvenog individualiziranog procesa razvoja pojedinca, ali istodobno i procesa izgradnje odnosa prema društvu. Navedena načela i principe trebalo bi primijeniti u našim nacionalnim kurikulumima s ciljem njihovog poboljšanja, a time i unapređenja hrvatskog obrazovnog sustava.

Literatura

- Bašić, S. (2011). Modernost pedagoške koncepcije Marije Montessori. *Pedagojska istraživanja*, 8 (2), 205-214.
- Braun, V., I Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Çiğdemoglu, C., Yavuz Kapusuz, K. i Kara, A. (2014). Heterogenost u nastavi: aktivnosti suradničkog rješavanja problema u sklopu suradničkog učenja. *Croatian Journal of Education*, 16 (4), 999-1029.
- Cunningham, C. (2017). From cosmic education to civic responsibility. *The NAMTA Journal*, 42 (3), 21-27.
- De Brouwer, J., T. Klaver, L., i Van der Zee, S. (2023). Montessori's Perspective on Citizenship Education: A View from the Netherlands. *Journal of Montessori Research*, 9 (2), 31-37.
- Duffy, M., Duffy D. (2014). Big History and Elementary Education. Grinin“. U D. Baker, E. Quaedackers i A. Korotayev (Ur.), *Teaching & Researching Big History: Exploring a New Scholarly Field* (str. 305–316). Volgograd: 'Uchitel' Publishing House.
- Garmaz, J. i Tomašević, F. (2018). Odgajanje opažanjem: neke specifičnosti odgoja prema Montessori pedagogiji. *Služba Božja*, 58 (4), 443-464.
- Heim, I. i Kaić-Rak, A. (2018). Potpora ciljevima održivog razvoja Ujedinjenih naroda – Vodič međuakademijskog partnerstva. *Ljetopis...(Akademije medicinskih znanosti Hrvatske)*, 16(1), 34-40.
- Herceg, S. (1989). Ljudska prava u Ustavu. *Obnovljeni Život*, 44. (5.), 403-408.
- Kelam, I. i Grejza, D. (2022). Kozmički odgoj u kontekstu integrativne bioetike. *Jahr*, 13 (1), 65-82.
- Klemenčić, E. (2006). Građanski odgoj u Europskoj uniji: aspekti edukacije za demokraciju. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3 (1), 283-295.
- Kramer, R. (1976). *Maria Montessori – a biography*. New York: Diversion Books.
- Lawrence, L. (2003). *Montessori čitanje i pisanje: kako pomoći djetetu da nauči čitati i pisati; priručnik za roditelje i odgajatelje za djecu 3 do 7 godina*. Zagreb: Hena. Com.
- Matijević, M. (2001). *Alternativne škole*. Zagreb: Tipex.

Montessori Australia Group (2021). Montessori national curriculum, pristup: 22.5.2024., dostupno:

https://static1.squarespace.com/static/5f8d25f49082672fe4a6e6b1/t/6065573c61171a694bb98d52/1617254208923/MNC_2021_Phase1.pdf

Montessori, M. (2023). *Odgoj i mir*. Zagreb: Salesiana.

MZO (2011). Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje, pristup: 30.5.2024., dostupno: http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf

Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj, NN 10/2019, pristup: 18.4.2024., dostupno: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_217.html

Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Održivi razvoj za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj, NN 7/2019, pristup: 18.4.2024., dostupno: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_152.html

Pažur, M. (2017). Pregled razvoja građanskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj od 1999. godine do danas. *Školski vjesnik*, 66 (4.), 605-618.

Philipps, S. (1999). *Montessori priprema za život. Odgoj neovisnosti i odgovornosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Raimondo, R. (2018). Cosmic Education in Maria Montessori: Arts and Sciences as resources for human development. *Studi sulla Formazione*, 21(2), 249 – 260.

Rajić, V. (2012). Samoaktualizacija, optimalna iskustva i reformske pedagogije. *Napredak*, 153(2), 235-247.

Sabor Republike Hrvatske (1992). Ustavni zakon (NN 34/1992), pristup: 28.5.2024., dostupno: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_06_34_896.html

Schäfer, C. (2015). *Poticanje djece prema odgojnoj metodi Marije Montessori*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Seitz, M. i Hallwachs, U. (1997). *Montessori ili Waldorf*. Zagreb: Educa.

Sever, M. i Horvat, M. (2019). Građanski odgoj i obrazovanje kroz obrazovnu politiku Europske unije: slučaj Hrvatske. *Diskrepancija*, 15 (22/23), 18-29.

Stephenson, M. (2013). Cosmic education. *The NAMTA Journal*, 38(1), 119 – 132.

Stephenson, S. (2015). Cosmic Education: The Child's Discovery of a Global Vision and a Cosmic Task. *The NAMTA Journal*, 40(2), 151 – 163.

Velički, D. i Šenjug, A. (2010). Učenje demokracije i demokratske kompetencije budućih odgojitelja i učitelja. *Napredak*, 151 (3-4), 390-406.

Zakon o ravnopravnosti spolova (2017). NN 82/08, 69/17, pristup: 29.5.2024., dostupno: <https://www.zakon.hr/z/388/Zakon-o-ravnopravnosti-spolova>

IZJAVA O IZVORNOSTI RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mogeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)